

זיכרונות על מצוקות גטו ורשה

הגטו הגיב על צווי-הרשע של ה"יודנראט", שהוכתבו, כמובן, על-ידי הגרמנים והוצאו לפועל תוך אכזריות על-ידי המשטרה היהודית, ביצירת אגודת-סעד ("ז'טוס"), שבראשה עמדו המנהלים לשעבר של ה"ג'וינט" הפולני ומנהיגים ציונים ולא-ציונים. לימים נעשה ארגון זה לגרעין המחותרת הפוליטית.

בכל בית הוקם "ועד הבית" במטרה לאסוף מידע על כל אדם שעדיין היה לאל ידו לתרום כסף, לנדב בגדים ולהתחלק במזונותיו. הוקמו מאה ארבעים ואחד בתי-תמחוי, בהם הוגשו ארוחות מספקות במחירים זעומים. מזון לא-מבושל, בגדים משומשים ולבנים חולקו בין העניים. היה זה ארגון לעזרה עצמית במובן הנעלה ביותר של המלה ובכך היה בו כדי להפר את הצווים חסרי-המצפון של מועצת-היהודים, שכמה מפקידיה עשו עסקים עם הגרמנים על חשבון האוכלוסיה בגטו, מהם שנתעשרו, בעוד האוכלוסיה מידלדלת והולכת מיום ליום. היריבות שבין ה"יודנראט" ל"ז'טוס" היתה גלויה והחריפה בקצב מהיר. בעת ה"אקציות" נפרעה המשטרה היהודית מיריביה על-ידי תפיסת מנהיגיו של הארגון היהודי לעזרה-עצמית והסגרתם לידי הגרמנים, לשם גירוש. אחד הקרבנות הראשונים היה זאגאן, איש פועלי-ציון שמאל, חרף העובדה שהוא היה מצוייד במיטב התעודות. הוא היה אדם ישר ומהוגן מאוד, ובמסגרת "ז'טוס" עבדנו תמיד בצוותא ובהרמוניה גמורה.

בינתיים החלו מסתננות לווארשה חדשות עצובות מן הפרובינציות, בייחוד מאותם חלקי פולין שסופחו אל הרייך הגרמני – לודז', פוזנאן, קאליש, פלוצק – ערים פולניות ממש, שמאז ומתמיד היו שייכות לפולין במהלך ההיסטוריה הארוכה שלה, והנה לפתע הוכרז עליהן שהינן ערים גרמניות. היה צורך לעשותם "יודנריין" – כלומר, לרוקן מיהודים – בכל המהירות האפשרית. מבצע זה הושלם בדיוקנות גרמנית תוך דקדקנות ארגונית. כל גרמני בהן נעשה שליט על החיים והמוות. יהודים הוכו, עונו ונורו. תושביהן הגרמנים של אותן הערים, אלה שנתקראו בשם "פולקס-דויטשה", סייעו בנפש-חפצה ובפועל לביצוע התכנית. הם נתעשרו בין-לילה. למשל, מפעלי-הטכסטיל הגדולים של היהודים בלודז' הועברו לידי גרמנים בלא פיצויים. תעשיינים יהודים נאלצו תוך גידופים ומכות לנקות את בתי-החרושת, על-פי-רוב, בידיהם החשופות. כל מי שניתן לו, נמלט לווארשה, או לכל עיר אחרת, בתחום מה שנתקרא בשם ה"גנראל-גוברנמאנט". בהשוואה לשטחים שסופחו אל הרייך הגרמני נחשב איזור ה"גנראל-גוברנמאנט" לגן-עדן.

האוכלוסיה היהודית בווארשה גדלה והלכה. פליטים מן הפרובינציות שהיו להם קרובים בה, באו להתגורר עמהם. אחרים נאלצו לשכור חדרים, - מיהודים אחרים, כמובן. שכר-הדירה היה גבוה ולא קל היה למצוא חדרים. בעת ההפצה בספטמבר 1939 נהרסה העיר כדי רבע והרובע היהודי במיוחד נפגע קשות. בשטח שקודם לכן נושב על-ידי 200.000 איש בקירוב,

נצטופפו עכשיו למעלה מ-400.000 יהודים, שנתגוררו בחלקי-העיר ה"אריים", נאלצו לעקור משם ולחפש מקלט בשטח הגטו. שכירת דירות היתה כרוכה בכסף רב. אפילו דירות קטנות היו מאוכלסות בשתיים או שלוש משפחות, ובכל חדר בודד ישבו חמש או שש נפשות, ובכך תרמו גם להרעה בתנאים הסאניטאריים.

נוסף לאוכלוסיה היהודית המקומית נצטופפו בתוך הגטו יהודים שבאו גם מן העיירות שבמחוז וארשה, קרוב ל-40 או 50 אלף גברים, נשים וטף.

הואיל ונאסרה על היהודים הנסיעה ממקום למקום היה עליהם להיזקק למורי-דרך, ברובם "פולקס-דויטשה", שהבריחו אותם ממקומותיהם תמורת סכומי-כסף גדולים. על-פי-רוב ליסטמו אותם בדרך עד פרוטתם האחרונה ופעמים אף הסגירום לידי השלטונות הגרמנים. משום כך הגיעו פליטים אלה מעיירותיהם בלא כסף ובלא בגדים. אלה שהיו מחוסרי-כל נאספו בבואם אל המרכזים הגדולים, שלא היו אלא עליות-גג של בתי-חרושת, משוללים כל תנאי-מגורים. שם נהגו היהודים האומללים להציע את משכבם בלילות על הרצפות החשופות או על קרשים. לא יצאו ימים רבים ומרכזים אלה נהפכו למוקדי מחלות-טיפוס ומגיפות מסוכנות.

מחמת דרכם הארוכה והקשה, שאותה נאלצו לעשות ברגל, בעיצומו של החורף, ובשל היעדר תנאים סאניטאריים נאותים (בייחוד אפשרויות רחיצה) הביאו עמם הפליטים חיידקים. מחלות הטיפוס פרצו ונתפשטו במהירות. לא היה בית או דירה, ואפילו חדר, בהם לא היה לפחות מקרה אחד של טיפוס הבהרות. ב-1941 בלבד מתו בגטו וארשה 43.000 איש מטיפוס הבהרות ומרעב. מספר זה היווה עשרה אחוזים בקירוב מכלל האוכלוסיה. ממאה עד מאתיים קבורות במוצע נערכו מדי יום ביומו. עד-מהרה שוב אי-אפשר היה לערוך קבורות פרטיות. תכופות היה צורך לחפור קברי-אחים בהמון. בני-אדם כרעו תחתיהם בחוצות העיר מרעב. בדרכי מדירתי אל בית-החולים, - מרחק של קילומטר אחד בקירוב - ראיתי תכופות במרוצת בוקר אחד ששה, שמונה או עשרה פגרי-אדם סרוחים ברחוב. כעבור שבועות אחדים היה זה מראהו הרגיל של הרחוב היהודי.

שירי-עם נתחברו על נושאי הרעב והמגיפות. לאחד מהם היה הפזמון הבא: "איני רוצה לוותר על ה'בון' שלי" (המלה "בון" משמעה בצרפתית כרטיס-מזון). לאמיתו של דבר היה פירוש הפזמון, איני רוצה לוותר על חיי. למרות הכל, רצה כל אדם לחיות. אבל ברצון בלבד לא היה די. לעיתים קרובות מאוד היה הכרח לוותר על ה"בון", בייחוד על-ידי ילדי היהודים העניים והעזובים.

כדי להוסיף ולחיות לא היה מנוס מהברחה. כרטיסי-המזון הרשמיים שהוצאו על-ידי הגרמנים לא הספיקו כל-צרכם בשביל לקיים את הנפש וחסרו אך-מעט להביא עליה כליון. ההברחה התנהלה דרך חומות הגטו. עגלות-מתים, ששעה אחת בלבד קודם לכן פרקו מעליהן גוויות נגועות בטיפוס, חזרו כשהן עמוסות לחם וקמח שיפון. בית-הקברות היהודי גבל עם האיזור

ה"ארי". בתוך הגטו נוסדו טחנות פרטיות שטחנו את קמח השיפון בחשאי. כדי שיהא קמח זה בהיר יותר לפי צבעו וכבד יותר במשקלו, הוסיפו לו הטוחנים החשאיים גיר וטאלק. דבר זה גרם למחלת הקוליטיס ולדלקת במערכת העיכול. ברם, לא היתה ברירה, והבריות היו נאלצים לקנות קמח זה, משום שלא היה אחר בגטו. אפילו עיסקות קטנות אלו היו עוברות תכופות דרך ידי הפקידים חסרי-המצפון של ה"יודנראט", שעשו רווחים על חשבון מצוקת אחיהם. האפשרויות להשתכר משהו היו, מבחינה מעשית, אפסיות. כדי להישאר בחיים אנוס היה אדם למכור את שארית נכסיו.

לא תמיד זרמו מים מן הברז; לפיכך נאלצנו לפעמים לגשת אל הברז, להעלות מים במשאבה ולשאתם פנימה. הרחיצה והגילוח נעשו בעיות חמורות. השתמשנו במימי-הרחצה המזוהמים לשטיפת בתי-השימוש. היה צורך לחמם את המים בשביל אמבט, ובמים אלה התרחצו שניים או שלושה אנשים בזה אחר זה. להרבות ברחיצה היה בגדר מותרות, וממילא לא בא הדבר הזה בחשבון. נוסף על הבעיה הכרוכה בהשגת המים היתה בעיית הדלק – עצים או פחם – לחימום.

אל נכון אין בכוח אדם, שלא נתנסה בכל זה בגופו, לתאר בנפשו מה דמות היתה לחיי יום-יום בגטו. על אף כל התלאות, מעולם לא היה אדם יכול להתלונן על שיעמום. הגרמנים הצטיינו בהמצאת חוקים ותקנות חדשים לבקרים, עד כי מיום ליום לא ידעה האוכלוסיה איך לקיים אורח-חיים שיהא לפי החוק.

הגטו הוקם ב-16 בנובמבר, 1940, ועל גבולותיו הודיעו בפומבי; הם נתפרסמו בגרמנית ובאידיש בכל רחבי העיר. אוקטובר 31 נקבע למועד, בו היה על כל היהודים שהתגוררו מחוץ לרובע היהודי – כ-150.000 במספר – לעקור אל השטח שהוקצה. היהודים נצטוו להניח את כל נכסיהם מאחריהם ולהיכנס אל הגטו ללא כל רכוש.

לפני הקמת הגטו נתגוררנו – אשתי ואני – בחלק הלא-יהודי של וארשה, שם גם עבדנו בתורת רופאים. כרבים אחרים הועמדנו גם אנו בפני הבעיה של מציאת דירה מתאימה שתשמש גם משרד. אך השלמנו את הסידורים בדבר דירה, והנה נשתנו הגבולות; שטח הגטו צומצם והיה עלינו לחפש דירה במקום אחר. דבר זה אירע פעמים מספר.

מנינו שבע נפשות, לרבות כמה קרובי-משפחה, שנתגוררו עמנו בעקב מנוסתם מן הפרובינציות. לפי המתכונת המקובלת הותר לנו להשתכן בשני חדרים בלבד, אך הואיל והיינו רופאים קיבלנו שלושה חדרים. זה השביח את מצבנו במידה בלתי-רגילה. הנכסים המעטים שהבאנו עמנו הובלו בעגלות שנגררו על-ידי בני-אדם. הלכנו בעקבות עגלות אלו ממרחק, כדי שלא יעמדו על הקשר בינינו לבינן. בדרך עצרונו סחטנים ואיימו עלינו כי יסגירונו לידי הגרמנים, ומובן שהיה עלינו לשלם כופר-נפש.

אחרים היו פחות בני-מזל מאתנו ולא יכלו למצוא כל חדרים. חזון נפרץ היה בימים ההם לזרים לסור לדירתו של פלוני ולישון שם בלא להפשיט בגדיהם מעליהם.

בהשפעת המחסורים, נתרופפו וניטשו עד-מהרה המעצורים הנפשיים השכיחים והמקובלים על בני-אדם נאורים. כאשר נאלצו ששה או שבעה אנשים להתחלק בחדר אחד מדי יום ביומו, שוב לא היו יחסים מיניים בנוכחות הזולת בגדר תופעה בלתי-רגילה.

במרוצת הזמן החמירה בעיית המזון עד כדי כך, שבשר סוס נחשב לבשר משובח. בתקופה מאוחרת יותר, לאחר ה"אקציה" הראשונה, כאשר קשה היה להשיג אפילו בשר סוס, נהגנו להשתמש בדם-סוסים קרוש, מעורב במלח ובפלפל; מרחנוהו על לחם כדי להזין את גופנו במקצת פרוטיאין. בבוקר לא היו בנמצא לא תה ולא קפה. בגטו ניזון אדם על מרק תפוחי-אדמה חם עם לחם ישן, וכשהיה לו לאדם אפילו זה נחשב אותו יום בעיניו ליום טוב.

משנפתרה לו לאדם, בדרך זו או אחרת, בעיית מקום-המגורים להשתכן בו, נתברר לו עד-מהרה, כי כדי להישאר בחיים עליו למצוא לו גם מקום להסתתר בו.

כפעם בפעם פרצו אנשי המשטרה היהודית באורח בלתי-צפוי אל תוך בתי-הדירות, במסגרת מצוד על אנשים בשביל מחנות עבודת-הכפייה; דבר זה אירע במיוחד בראשיתן של ה"אקציות", במטרה לאסור את אלה שלא היו מצויידיים בכרטיסי-עבודה, ואשר על כן לא נחשבו לחברים פרודוקטיביים של האוכלוסיה; עם אלה נימנו לרוב הזקנים, שכל אימת שנתגלו היה צפוי להם מוות ודאי. לקדם את ההתפרצויות הבלתי-צפויות הללו העמידו "ועדי הבית" משמרות, שתפקידם היה להודיע לדיירים ללא-דיחוי כי עליהם לחפש מסתור. והיכן היו הדיירים נוהגים להסתתר?

אכן, ההכרח עשה אותם לבעלי-תושייה מובהקים. הגטו השקיע עצמו בפעילות קדחתנית לבניית "בונקרים" – בבטן האדמה, בין כתלים, מאחורי ארונות-בגדים, בעליות-גג – מקומות בהן ניתן לו לאדם למצוא מחסה לא רק לשעות מספר, אלא – המדובר בכמה מהם, שהיו מקומות-מחבוא משוכללים יותר – לשבועות, אם היה צורך בכך. מקצת ה"בונקרים" שימשו בתורת מסדרונות המוליכים אל עברה ה"ארי" של וארשה, למטרות הברחת מזון, לקיום מגע עם הפולנים הידידותיים ולאמצעי בריחה. ה"בונקרים" נהפכו למחסני-נשק, בהם השתמשו לאחר מכן בעת המרד, ולמפקדות המטות הכלליים למיניהם. בסופו של דבר חוברו גושי-בתים שלימים זה לזה באמצעות המעברים במרתפים או ביסודות הבתים.

לא כאן המקום להאריך בתיאור הסכנה שארבה לנו מעצם בניית כל מסתור ומסתור, בייחוד בעת ה"אקציות" היינו מוקפים על-ידי אנשי המשטרה היהודית, האוקראינים והליטאים, והללו ממש ששו להושיט לגרמנים כל עזרה אפשרית נגד היהודים. בקרב האוכלוסיה היהודית נמצאו יהודים, תועי-רוח, אשר למען חסינותם האישית ממאסר ולמען כרטיס-עבודה טוב יותר, או כרטיס-מזון גדול יותר, נהפכו בנפש חפצה למלשינים. בשל כך היה עלינו לנהוג זהירות כאשר מוטטנו חומות ובנינו חומות חדשות, כשהכנסנו פנימה חומרי-בניין כגון: קורות, מלט וכיוצא באלה, שלא על-נקלה אפשר היה להסוותם, וכשהלמנו בפטישים בלא למשוך

תשומת-לב למה שמתרחש. עתה, כשאני סוקר את הדברים אחורנית, נראה לי הדבר כלא-יאמן שאכן עלה בידנו לבנות רשת סביכה כזאת של "בונקרים" ומסדרונות תת-קרקעיים. אחדים מן ה"בונקרים" נתגלו ויהודים רבים נטבחו בהם, או שנגררו מתוכם וגורשו לטרבלינקה. אך על-פי-רוב נתברר, כי ה"בונקרים" שימשו עורק-חיים יחיד במרוצת השלבים האחרונים של הגטו ואיפשרו לנו, בסופו של דבר, להתמודד עם מנגנון-המלחמה הנאצי במרד הדראמתי ביותר בתולדות העת החדשה. ב"בונקרים" אלה ובמקומות אחרים למדנו לייצר בקבוקי-מולוטוב ורימוני-יד. ב"בונקרים" אלה סעדנו את פצועינו והדרכנו את לוחמינו. וממקומות-מחבוא אלה קפצו צעירינו אל תוך להבות וארשה בימי-ההתקוממות האחרונים. אופיים הגרוטסקי של חיי יום-יום שלנו באותם הימים – אין בן-תמותה רגיל מסוגל לתפוסו. לא זו בלבד שהיינו קרבנות רעב, מחלות, טרור, אכזריות-אנוש לכל סוגיה, אלא שחולשות באופי האנושי, שבזמנים כתקנם עשויות לגרום אי-נעימות או תקלה קלה בלבד, לבשו צורה קיצונית, עד שהיה בהן כדי להפיל קרבנות. המסורות היו תוצאה אחת של חולשות-אופי אלו שסיכנו את כולנו. הבה אדגים זאת על סמך נסיון אישי.

בדצמבר 1939 היה בית-החולים, שעדיין פעל בצ'יסטה, דחוס ביותר בפצועים, בעקב ההפצצות והפליטים שנשארו ללא קורת-גג. ביניהם היו גם כמה מקרים של חולי טיפוס-הבהרות. יום אחד בא לבית-החולים ד"ר שרמף, רופא ס"ס, שהיה המפקח לענייני בריאות בקרב היהודים, ושאל למספר מקרי הטיפוס שם. המנהל, שבידו היו רשומות בית-החולים, נקב במספר מסויים. בה בשעה הוכנס חולה-טיפוס נוסף אל ירכתי החצר הארוכה, ומובן, כי טרם היה הסיפק בידי משרד המנהל לרשמו, כך, שלאמיתו של דבר, היה המספר גדול באחד מזה שנגקב בפני הנאצי. בשל אי-התאמה זו ציווה ד"ר שרמף לאסור את מנהל בית-החולים ואת מנהל הספרים, בתואנה, כי דרכם של רופאים יהודים לשקר. מחמת דאגתו הגדולה לבריאות האוכלוסיה הכריז הרופא הנאצי על הסגר, באופן שהרופאים לא יכלו לעזוב את שטח בית-החולים. בשל כך נשארתי תקוע בבית-החולים שלושה שבועות.

יום אחד באה לבקרני אשתי, שנשארה בבית, וסיפרה לי, כי יש לו לד"ר אפשטיין, המתגורר בסמוך לנו, קרובת-משפחה, מרת ק., בבית-החולים; נתבקשתי למצאה ולהשגיח עליה. לאחר טורח רב, כיון שבית-החולים היה דחוס עד כדי זוועה, עלה בידי סוף-סוף למצוא את האשה, שהיתה משותקת, אילמת וללא כל תקווה להישאר בחיים.

כאשר בא ההסגר לקיצו וחזרתי הביתה, באה בתה של אותה אשה לראותני להודות לי על התעניינותי בגורל אמה. הואיל והיא עצמה עמדה לחזור לביתה (בצ'כוסלובקיה) ביקשתני לכתוב לה מפעם לפעם ולספר לה על מצב אמה. היא רצתה לשלם לי בשביל הביקור, אך סירבתי לקבל כל שכר מידה, שהרי המדובר היה בחולה בבית-חולים.

בשבועות שלאחר מכן הוצפתי במכתביהם של בני אותה משפחה, ששאלו לשלום האם. כדי לעודד את רוחם הזכרתי בהזדמנות אחת כי אמנם חל שיפור-מה במצבה. היה זה בחורף

1940. לעת ההיא הועברו – בפקודת ד"ר שרמף – כל החולים, שמצבם היה ללא תקווה, לבניין מיוחד, מחוץ לבית-החולים. ביניהם היתה גם אותה אשה.

יום אחד בקיץ 1940 קמה התרגשות רבה בבית-החולים, משיצאה הקריאה מאת ד"ר שרמף כי הוא מבקש לראותני. דבר זה נתפרש רק כמו אות מבשר-רע.

ד"ר שרמף הציג בפני כתב-אישום ארוך, מתוקתק במכונת-כתיבה, אשר הועלה נגדי על-ידי אותה המשפחה, והטענה היתה שהזנחתי את הטיפול במרת ק. וכי נהגתי לקבל 50 זלוטי בתורת תשלום בעד כל פציינט בבית-החולים. פוטרתי ממשרתי לאלתר והוא אמר לי, כי עוד יינקטו נגדי אמצעים נוספים. פירושו של דבר זה היה, כי אימסר לידי הגסטאפו.

כל הקובלנות היו נשלחות תמיד אל ה"יודנראט", ודין זה חל, כמובן, גם על העניין שלי. בינתיים הוספתי לחיות בצל הגסטאפו. לימים נתגלה לי, כי בתה של אותה מרת ק. ואחותה הנשואה היו נוכחות בחצר בית-החולים כאשר הציג בפני הרופא הנאצי את כתב-האישום. נתברר, כי האחות הנשואה היתה פקידה בבית-המסחר של אחי לפני המלחמה ופוטר בשל סיבה זו או אחרת. כעת באה לידה שעת-כושר לנקום את נקמתה.

בשבועות שלאחר מכן, בכמה הזדמנויות, ביקש ד"ר ישראל מילייקובסקי – יושב-ראש המחלקה לבריאות הציבור, אחד החברים המהוגנים והישרים של מועצת-היהודים, אשר ראשו לא נסתחרר מעולם בשל מעמדו וכוחו – מאת ד"ר שרמף לבטל את פקודתו, אך נתקל בסירוב. לבסוף, יום אחד, כשהיה ד"ר שרמף שרוי במצב-רוח טוב במיוחד, משום שעמד לצאת לחופשה, שוב העלה ד"ר מילייקובסקי את הנושא, והפעם הסכים ד"ר שרמף להחזירני למשרתי בבית-החולים וסיים בכך את כל הפרשה. עד כמה שנגע הדבר לנאצים נתיישב העניין.

אך לא כן היה הדבר לגבי אחד מעמיתי. עוזרו של ד"ר מילייקובסקי, ד"ר וורטמאן, רביזיוניסט לשעבר, עמד בתוקף על כך, שהעניין ידון באמצעות הצינורות הרגילים. אל ה"יודנראט" הוגשה קובלנה פורמאלית נגדי ובית-הדין היה חייב להיזקק לענייני. העובדה, כי לעת הזאת כבר הובאה הפרשה לקיצה באורח רשמי על-ידי הממונה הנאצי הראשי, שלא נהג להמתין להחלטת בית-דין כל אימת שמצא לנכון להעניש יהודי, לא נחשבה ולא כלום בעיני עמיתי היהודי. וכך הלכנו לבית-הדין; סניגורי היה עורך-הדין גרוספלד, ומובן שזוכיתי לחלוטין. בדרך זו באה לידו של ה"יודנראט" שעת-כושר אחת נוספת להשתמש ביוקרתו הגדולה ובכל הסמכות המוקנית לו בתחום בית-דין טראגי-קומי שלו.

במחשבות-תעתועים ובחולשות-אנוש כאלו, וכן בתשוקה לנקם או לשלטון היה תלוי גורלם של יצירי-אנוש רבים בגטו.

מתוך: דוד וודובינסקי, אנחנו לא נושענו, זיכרונות יד ושם, ירושלים, 1986, עמ' 67-59.

